

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ

О. М. Тучіна
магістрантка юридичного факультету
Київського університету права НАН України

Серед причин виникнення правового нігілізму сучасна українська наука виокремлює: особливості історичного розвитку держави; наявність (до недавнього часу) адміністративно-командних методів у політичній та економічній сферах суспільства; перехідний період, який викликав труднощі в правовій системі; недосконалий розвиток судової діяльності, агресію Російської Федерації тощо.

Звертаючись до історичного підґрунтя виникнення нігілізму, М. Хайдеггер зазначає, що нігілізм – це «не просто історичне явище серед інших явищ, не лише духовна течія разом з іншими – християнством, гуманізмом і просвітництвом – у межах європейської історії. Нігілізм, за своєю суттю, – основний рух в історії Європи, який виявляє таку глибину, що його розгортання може мати наслідком лише світову катастрофу... Нігілізм – внутрішня логіка європейської історії, це наслідок розколу світу на «суще» й «цінне», відокремлення реальності від її змісту» [2].

Правовий нігілізм може виражатися у формі так званої «війни

законів», протистояння між суб'єктами влади; розробки та видання органами державного управління нормативних актів, які є за змістом взаємовиключними; зниження авторитету судових органів (наразі і на часі судової реформи в Україні).

Гарантії держави є базою для використання спеціальних заходів по боротьбі з правовим нігілізмом і охороною законності. Юридичні гарантії законності є певною системою засобів і умов, які спрямовані на забезпечення законності в державі.

У контексті забезпечення зазначеної мети, вагоме місце посідає боротьба з правовим нігілізмом та виокремленим науковцями видом – «елітарним» або «номенклатурним нігілізмом», який найбільш негативно впливає на державотворчі процеси перехідних суспільств. Зазначений нігілізм пов'язаний з протистоянням у владі, коли будь-які суперечки серед органів, структур влади означають недосконалість права, закону та дезорганізують норми управління, що склалися у суспільстві. Підвищена суспільна небезпека вказаного виду нігілізму

в тому, що його основний носій володіє широкими державно-владними повноваженнями, завдяки яким безпосередньо здійснює правотворчу, правореалізаційну та правозастосовчу діяльність держави. Такий статус носія може породжувати кланові корпоративні інтереси, що виступають однією із причин поширення і поглиблення правового нігілізму в державному і суспільному житті.

Пропонуємо розглянути конфронтацію політичних сил у векторі використання норм Конституції України та впливу на інститут конституційного контролю в країні. Також увага приділятиметься одному із проявів правового нігілізму – а саме його поширенню в засобах масової інформації, літературі, на деяких ток-шоу тощо.

В світлі останніх подій у правовому житті України, актуальним є дослідження питань реформування Конституції України, корегування механізму прийняття змін до Основного Закону, перевірки на відповідність Конституції України люстраційного законодавства.

В цьому контексті заслуговує на увагу довготривала перевірка лю-

страційного законодавства Конституційним Судом на відповідність Конституції України. Закон України «Про очищення влади» був прийнятий Верховною Радою України 16 вересня 2014 р.; 9 жовтня Закон підписано Президентом України; через тиждень Закон набрав чинності. Законом обмежується право для високопоставлених чиновників часів минулої влади займати посади в органах державної влади протягом 5-10 років. 20 січня 2015 року 47 депутатів Верховної Ради подали до Конституційного Суду подання про перевірку Закону на відповідність Конституції. 19 червня 2015 р. Венеціанська комісія на своїй сесії в Італії прийняла звіт щодо Закону про люстрацію. В цілому він був схвалений комісією, однак було висловлено зауваження щодо того, що він поширюється на дуже широке коло громадян, а також рекомендовано змінити положення Закону, що встановлює 10-річну заборону щодо роботи у владі чиновникам, які неточно вказали своє майно в торішніх податкових деклараціях. Наразі поширеною є практика зупинення судових справ щодо відновлення на посадах чиновників, звільнених на підставі Закону України «Про очищення влади», судові позови в основному давно припинені адміністративними судами до відповідного висновку органу конституційної юрисдикції. Саме Конституційний Суд постає у засобах масової інформації у світлі «порушника» Основного Закону, хоча повинен бути зразком дотримання законодавства, яке імперативно визначає максимальний строк розгляду невідкладного конституційного провадження в один місяць – водночас Конституційний Суд розглядає конституційне провадження, яке визнане невідкладним, понад 14 місяців. Зауважимо: на сьогодні третина складу суддів Конституційного Суду мають конфлікт інтересів

щодо розгляду вказаного питання. З огляду на українське законодавство – Закони «Про забезпечення права на справедливий суд» та «Про запобігання корупції», ст. 191 Закону «Про Конституційний Суд України» – за наявності не просто реального, а й потенційного конфлікту інтересів суддів, які мають у справі приватний інтерес, не повинні брати участі в її розгляді [4].

Деякі вчені та практики вважають, що Конституційний Суд знаходиться у певній залежності і під тиском влади, тому досить складно говорити про можливість постановлення ним тих рішень, які будуть користуватись суспільною підтримкою. Закон «Про очищення влади» має дуже серйозні вади і на це неодноразово звертала увагу широка громадськість. За умов відсутності внесення змін у Закон ідеологами люстраційного процесу, Конституційний Суд має підстави визнавати положення цього закону такими, що не відповідають Конституції України, європейським стандартам в галузі прав людини. Досить результативними в зазначеному контексті (захист прав і свобод людини) можна вважати напрацювання представників науки та практики щодо інституту конституційної скарги в Україні.

Особлива увага з урахуванням вищевикладеного повинна, на наш погляд, приділятися інституту конституційної скарги в Україні. Спершу зазначимо, що, на жаль, в Конституції України не приділялася спеціальна увага цьому інституту. Деякі вчені пов'язують це, зокрема, із фрагментарністю вивчення та опрацювання цього інституту. В той же час, саме цю фрагментарність пов'язують з тим, що є наявною відсутність інституту конституційної скарги у Конституції України. Так, М. Гультай зазначає, що наука в даному випадку часто розвивається за принципом «слідування» за законодавцем. Інакше кажучи, у науковому дискурсі

присутні переважно ті питання, які вже є давністю конституційного законодавства в Україні. Спроби ж обґрунтування якісно нових законодавчих конструкцій (у тому числі і конституційної скарги) зустрічаються набагато рідше. Натомість, на думку вченого і відомого практика, наукове пізнання має відбуватися за іншою логікою – наука має саме вести законодавця, пропонуючи останньому шляхи вдосконалення правового регулювання конституційного ладу в державі, основоположних прав і свобод, діяльності державного апарату тощо.

Крім того, зауважимо, що деяка група вчених ототожнює «звернення» та «скаргу». Саме з цього приводу хочемо зазначити, що навіть невелика наукова розвідка дає всі підстави вважати такі терміни неідентичними і не тотожними. Зокрема, «звернення» визначають як дію, або заклик, або привітання, адресовані народові, колективу, організації, спеціалістам якої-небудь галузі. Скарга ж визначається як висловлення невдоволення, нарікання, суму (емоційний елемент) або офіційна письмова, або усна заява про незаконні дії особи чи установи.

В такий спосіб, аналізуючи інші довідкові словникові видання, можемо констатувати, що навіть термінологічно «звернення» і «скарга» є досить різними за своєю природою поняттями та категоріями.

Визначивши наше ставлення до цих явищ правової дійсності, хочемо певну увагу приділити суб'єктам конституційної скарги, що також є досить спірним питанням, яке безумовно потребує свого вивчення. Зокрема, деякі вчені (П. Б. Євграфов) вважають, що серед суб'єктів слід виділити громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства і об'єднання громадян. В той же час, вчений заперечує проти надання права звернення зі скаргою до органу конституційної юрисдикції суб'єктам господарювання. Крім

того, деякі вчені вказують, що правом звернення з конституційною скаргою мають користуватися як фізичні, так і юридичні особи. Проте щодо останніх це право повинно поширюватися лише на юридичних осіб приватного права. Втім, вчені не дійшли згоди, як бути в цьому разі з європейською практикою, використанням цього права професійними асоціаціями, наприклад, спілками медичних працівників, науковців тощо.

Наступним етапом характеристики конституційної скарги є суперечка навколо того, чи вважати необхідним трансформувати конституційне звернення у конституційну скаргу або ж вважати конституційну скаргу «певним доповненням» до конституційного звернення, дозволяти їх «одночасне існування в просторово-часових вимірах» або вважати певний проміжок часу дещо проміжним, тимчасовим щодо співвідношення скарги і звернення.

Крім того, певне побоювання викликають не тільки сутнісні, а й організаційні, інструментальні аспекти вивчення конституційної скарги, зокрема, чи потребуватиме дане питання внесення відповідних змін у структуру Конституційного Суду України, викликане необхідністю опрацювання досить великої кількості скарг, чи потребуватиме це додаткової палати, розширення штату, яким буде фахове оформлення скарги тощо.

Ще одним суттєвим аспектом, на якому нам хотілося б зупинитися, є певна прогалина у вивченні світових моделей конституційної скарги, зокрема, світового і європейського досвіду як дієвого засобу забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини.

Хочемо зазначити, що в наш час, коли, на жаль, «максимізовані» проблеми обговорення прав і свобод людини, але «мінімізовані» дієві механізми їх забезпечення і захисту, конституційну скаргу

слід, на наш погляд, розглядати як інститут демократичної правової держави, а головне – забезпечення права народу на належне урядування [3].

Вважаємо, що інститут конституційної скарги – дієвий практичний засіб подолання або принаймні зменшення проявів правового нігілізму.

Ще раз підкреслимо дієвість органів конституційної юрисдикції в боротьбі з проявами правового нігілізму.

У сучасних ліберальних демократіях конституційний суд – особливий інститут, яким обмежуються ті спонтанні прояви демократії, які загрожують їй самій та змінюють політичний вигляд країни, орган конституційного контролю повинен мати можливості для забезпечення збереження балансу в політичній системі країни, звідси схильність влади до контролю зазначеного органу. На території пострадянських країн органи конституційного контролю створено з метою слідування європейським стандартам, але на практиці реформування судової гілки влади є складним процесом, маємо досвід судової реформи в Україні. Менше питань до конституційних судів виникає у тих країнах, де є усталеними політичні та правові норми, в таких державах є довіра до вищих судових органів і їх не підозрюють у намаганні привласнити більше повноважень чи втрутитись у перебіг боротьби за владу. І навпаки, у країнах, які перебувають у пошуку свого шляху, конституційні суди можуть стати заручниками конфронтації політичних сил у державі.

У період 30 червня – 2 липня голова та судді Конституційного Суду України взяли участь в Першому Конгресі Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів (BBCJ) «Роль конституційних судів у захисті демократичних цінностей», що проходив в місті

Кишиневу (Республіка Молдова), в рамках якого Голова Конституційного Суду України Ю. В. Баулін під час робочого засідання – «Незалежність конституційних судів – останні події та виклики» – виступив з доповіддю, де наголосив на важливості й актуальності даної теми. Голова Суду зазначив, що судовий конституційний контроль, як основна функція органів конституційної юрисдикції, є невід’ємним елементом верховенства права і важливою складовою загальнодержавного механізму захисту прав людини та основних свобод у правовій демократичній державі. Тому незалежність, недоторканність суддів є, перш за все, гарантією поваги держави і суспільства до проголошеного на конституційному рівні принципу правової та демократичної держави; підкреслив, що повага і дотримання конституції, законів всіма членами суспільства, всіма службовими особами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування є невід’ємною рисою демократичної, правової держави. Крім того, Голова Суду розповів про те, що двадцятирічний шлях єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні був не завжди простим. За час своєї діяльності Конституційний Суд України кілька разів випробував на собі актуальність питання незалежності судової влади, опинявся під тиском з боку інших органів влади та різних політичних сил [5].

Оскільки правовий нігілізм – це продукт соціальних відносин, він зумовлений безліччю причин і наслідків. Зокрема, він живиться маніпулюванням громадською свідомістю за допомогою механізмів певних політичних технологій, спотворення та політизування інформаційного поля. Ця обставина значною мірою знижує моральний авторитет органу конституційного контролю і реальну силу Конституції України як Основного Закону.

Песимістичні настрої багато в чому нівелюють, відкидають повагу до права як найбільш дієвого регулятора суспільних відносин, а отже, заважають формуванню правового світогляду, який відповідає сучасним реаліям. До деякої міри в цьому можна звинуватити і політиків (незалежно від заангажованості на «кольори» та «фарби»), які наче змагаються сьогодні з екранів TV, в радіопередачах, з відкритих площадок, в соціальних мережах щодо проголошення песимістичних прогнозів на майбутнє. Не стане відкриттям той факт, що не продумані до кінця реформи, ліквідація (або непродумана реорганізація) певних ланок державного механізму можуть призвести до криміналізації суспільства, правового нігілізму, правового песимізму, соціальної деградації.

Ігнорування уявлень про роль і значущість права, як соціально-

го феномену, на певних етапах розвитку призводить до формування міфу про стійкий правовий нігілізм в пострадянських державах. Даний міф є зручним і дозволяє законодавцю перекласти відповідальність за всі негаразди правових реформ в суспільстві на саме ж суспільство [1].

Проте неможливо заперечувати існування проявів правового нігілізму, що викликаний конфронтацією структур влади та політичних сил як характерної риси сучасного політичного розвитку.

Цікавим буде співставлення і вивчення політичної ситуації навколо органу конституційного контролю України із досвідом Республіки Польща, оскільки Україна і Республіка Польща належать до так званої постсоціалістичної групи країн із континентальною правовою системою, які стали на шлях демократичних перетворень.

Цікавим фактом в контексті викладу є те, що вищі навчальні заклади Республіки Польща виокремлюють таку правову дисципліну, як «Елементи російської правової культури. Правовий нігілізм», що настановує на певні висновки щодо зазначеного питання [6].

Є всі підстави вважати, що російська культурна та правова спадщина із схильністю до тотального диктату неминуче призводять до явищ правового нігілізму.

В такий спосіб вважаємо за доцільне об'єднання зусиль практичних і доктринальних кіл у протистоянні такому шкідливому явищу сучасного правового розвитку, як правовий нігілізм. Ті спроби і кроки, які робить наша держава в цьому напрямі, є здебільшого виваженими і необхідними, в першу чергу, для захисту прав, свобод і законних інтересів людини. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Оніщенко Н. М., Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу) // Теорія та історія держави та права. – 2014. – С. 93-94.
2. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – С. 164.
3. Матеріали Першого київського конституційного полілогу на тему: «20 років Конституції України: суспільство і влада в конституційному процесі». – 2016.
4. Інтерв'ю директора Департаменту люстрації Міністерства юстиції України Козаченко Т. А. в журналі «Закон і Бізнес» [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ru/124463direktor_departamenta_lyustracii_minyusta_t_kozachenko_vmest.html
5. Прес-служба Конституційного Суду України: «Голова та судді Конституційного Суду України взяли участь в Першому Конгресі Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів» [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/golova-ta-suddi-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-vzaly-uchast-v-pershomu-kongresi-asociaciyi>
6. Публічна інформація Варшавського державного університету [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу : https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:kJCjcyYtZWJ:https://usosweb.uw.edu.pl/kontroler.php%3F_action%3Dcatalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot%26kod%3D2200-1CWPP12+&cd=3&hl=pl&ct=clnk&gl=ua